

king met het soortgelijke instituut en praktijken bij Philips te Eindhoven had hieraan wat *meer* reliëf kunnen geven.

Hier en daar worden in het boek verschillende bedrijfsadviseurs besproken. De selectie hiervan lijkt ingegeven door hun rol bij de PTT, PCGD en de totstandkoming van het Nederlandsch instituut voor efficiency. Opmerkelijk is de geringe aandacht voor personen die buiten dit instituut bleven. Hartveld heeft geen poging ondernomen een inventarisatie te maken van allen die de eerste jaren op het terrein van advisering over *efficiency* en mechanisatie actief waren. De contouren van deze nieuwe beroepsgroep blijven daardoor vaag. Een gemis vind ik, dat Hartveld de adviezen in de *casestudies* over de PTT en de PCGD niet consequent verbindt met de achtergronden van de betrokken adviseurs. Waren het nu de accountants, ingenieurs of anders opgeleiden die voor de missers verantwoordelijk waren? Bestaat er een relatie met de voor het werk weinig specifieke vooropleiding van veel ejoïc/encv-adviseurs? Hartveld zoekt de verklaring voor de mislukkingen meer op een macro niveau: in een bovenmatig vertrouwen in de modernisering aan de ene kant en de complexe besluitvorming aan de andere kant. Wellicht is dit juist, maar het streven naar professionalisering van de betrokkenen wijst er op dat zij meenden dat er nogal wat beunhazen op de markt actief waren.

Hoewel het boek door enkele onnauwkeurigheden wordt ontsierd — zo fuseren dezelfde accountantsorganisaties in zowel 1919 als in 1934 (46 en 55) — zijn we een interessante studie over de ontwikkeling van het *efficiency-ideaal* in Nederland rijker.

Maarten Duijvendak

T. Geurtsen, *Een geschiedenis van verloren illusies. Sociaaldemocratie in Nederland* (Dilemma X; Amsterdam: Rode Emma, Breda: De papieren tijger, 1994, 239 blz., f35,-, ISBN 90 6728 062 3).

'Sociaaldemocratisering' is het centrale *Leitmotiv* van dit boek over de historische ontwikkeling van de sociaal-democratie in Nederland. De in deze term vervatte idee van het 'afstand doen van oorspronkelijk aangehangen doelstellingen', waarbij linkse partijen en organisaties 'zowel hun inhoud als hun strategie' veranderen (21), wordt ten overvloede bovendien in de hoofdtitel van het boek, *Een geschiedenis van verloren illusies* verwoord. Het behoeft daarom nauwelijks betoog, dat de auteur weinig gecharmeerd is van de transformatie die de SDAP tot de tweede wereldoorlog heeft doorgemaakt en die ook bepalend is gebleken voor de kenmerken van de naoorlogse sociaal-democratie, al blijkt déze ontwikkeling niet onder de zeer kritische loep te zijn genomen.

De analyse van het aanpassingsproces van de SDAP aan de grondpatronen der burgerlijke maatschappij vindt plaats door middel van een veelheid van thema's, die elk op zich getuigen van wat de 'zondeval' lijkt te zijn van een ooit op het socialistische einddoel gerichte revolutionair-marxistische beweging. Zo passeren verhandelingen over kolonialisme, militarisme, parlementarisme, revolutie, socialisatie, het ontstaan van de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) in 1932, de staat, het ethische socialisme en de veranderende ideologische grondslagen der SDAP de revue. Vanuit een veelheid van invalshoeken ontstaat het beeld van een omvattend historisch proces, dat de omvorming der SDAP tot een aan het kapitalisme aangepaste progressief-burgerlijke volkspartij inhoudt. Dit proces moge met betrekking tot het ene thema sneller en rechtlijniger verlopen zijn dan ten aanzien van het andere, duidelijk is voor de auteur dat over het gehele front der geanalyseerde thema's de aanpassingstendens zich

onstuitbaar voortzet, om aan de vooravond van de tweede wereldoorlog als een voltooid en onomkeerbaar fenomeen te moeten worden beschouwd.

De keuze van de auteur voor een thematische benadering van de uiterst gecompliceerde ontwikkelingsgang der SDAP is een gelukkige en doet het boek ontsnappen aan het dreigende gevaar van een chronologische en kaleidoscopische opsomming van evenementen en processen die het zicht verduisterd zou hebben op de eigenlijke 'motoriek' van het transformatieproces. Daaraan moet worden toegevoegd, dat er sprake is van een nauwgezette en beargumenteerde analyse van het sociaal-democratische verburgerlijgingsproces. Het boek weet zich te onttrekken aan de finalistische logica van een dominante sociaal-democratische geschiedschrijving, die de onontkoombaarheid van verburgerlijking en integratie als een vanzelfsprekende evidentie proclameert.

Behoort dus de thematische en kritische opzet van deze studie te worden toegejuicht, anderzijds kent ze ook evidente bezwaren die te situeren zijn in de libertair-socialistische uitgangspunten van de auteur. Deze uitgangspunten dirigeren de selectieve aandacht die aan de houding der sociaal-democratie tegenover de staat en met betrekking tot ethische vraagstukken wordt besteed en ze leiden tot een voluntaristische geschiedbeschouwing die het 'wils-element' in de geschiedenis te sterk benadrukt. Niet maatschappelijke structuren vormen uitgangspunt van het historisch vertoog, maar een ideële 'bovenbouw' — partijprogram en andere beginselen der SDAP — die door middel van een ander ideëel criterium, het libertair-socialistische gedachtegoed, in zijn aftakeling wordt gevolgd. Het is ook deze achtergrond die Geurtsen doet spreken van het revolutionair-socialistische karakter der vroege SDAP (13-14), waarbij de Kautskyaans-marxistische ideologie als bewijsgrond fungeert. Dat de feitelijke koers der beweging deze ideologie ook toen al negeerde en tegensprak, wordt door de auteur onvoldoende opgemerkt.

Geurtsens kritiek op de voortschrijdende verloochening door de sociaal-democratie van haar oorspronkelijke opvattingen moge terecht zijn, ze is ontoereikend om de historische rol van de SDAP te begrijpen en te verklaren. Daartoe moet tevens gelet worden op het belang van sociaal-economische en politiek-culturele verhoudingen die, tezamen met het inderdaad niet onaanzienlijke belang van de verschuivende ideologie van de beweging, de integratie der sociaal-democratie verklaarbaar maken. Het is ook dit complex van verhoudingen, dat bepalend is voor de *partijstrategie*, die terecht door Geurtsen als crux wordt beschouwd waarom elke interpretatie der sociaal-democratie zal moeten draaien (21-22). Daarnaast zijn partijorganisatorische machtsverhoudingen enerzijds en het 'absorptievermogen' van markt en staat om de sociaal-democratische elite te integreren anderzijds, eveneens van cruciaal belang.

Deze kritiek laat onverlet dat de auteur er ongetwijfeld in is geslaagd het veranderende en zich aan het kapitalisme aanpassende ideeëngoed der sociaal-democratie op een kritische, maar zeker niet onfaire wijze te analyseren. Daarmee vormt de studie een welkom tegenwicht tegen de ogenschijnlijke vanzelfsprekendheden van een dominante sociaal-democratische geschiedschrijving.

Henny Buiting

H. Knippenberg, W. van der Ham, *Een bron van aanhoudende zorg. 75 Jaar ministerie van onderwijs (kunsten) en wetenschappen 1918-1993* (Assen: Van Gorcum, 1993, 928 blz, ISBN 90 232 2840 5).

Het was de minister van onderwijs en wetenschappen zelf, drs. W. J. Deetman, die in 1987 ter gelegenheid van het aanstaande vijfenzeventigjarig bestaan van zijn ministerie de Koninklijke